

Αλμπερτ Αϊνστάιν – Γιατί σοσιαλισμός;

Ας εξετάσουμε πρώτ' απ' όλα το ζήτημα αυτό από την άποψη της επιστημονικής γνώσης. Μπορεί να φανεί ότι δεν υπάρχουν ουσιαστικές μεθοδολογικές διαφορές ανάμεσα στην αστρονομία και την οικονομία: οι επιστήμονες και στους δύο τομείς προσπαθούν να ανακαλύψουν τους νόμους, που έχουν γενική εφαρμογή σε ορισμένες ομάδες φαινομένων; για να κάνουν την αμοιβαία σχέση των φαινομένων αυτών όσο γίνεται πιο κατανοητή. Αλλά τέτοιες μεθοδολογικές διαφορές υπάρχουν στην πραγματικότητα. Η ανακάλυψη των γενικών νόμων στον τομέα της οικονομίας είναι δυσκολότερη γιατί τα υπό παρατήρηση οικονομικά φαινόμενα, επηρεάζονται συχνά από πολλούς παράγοντες, που είναι πάρα πολύ δύσκολο να εκτιμηθούν ξεχωριστά. Εκτός από αυτό, η πείρα που συγκεντρώθηκε από την αρχή της λεγόμενης πολιτισμένης περιόδου της ανθρώπινης ιστορίας, υποβάλλονταν και υποβάλλεται, ως γνωστόν, σε σοβαρές επιδράσεις και περιορισμούς όχι μόνο οικονομικού χαρακτήρα. Για παράδειγμα, οι περισσότερες μεγάλες δυνάμεις στην ιστορία οφείλουν την ύπαρξη τους στις κατακτήσεις. Οι λαοί κατακτητές εδραιώνονταν νομικά και οικονομικά ως προνομιούχα τάξη στην κατακτημένη χώρα... Πουθενά δεν έχει ξεπεραστεί πραγματικά εκείνο που ο Βέμπλεν αποκαλεί "ληστρική φάση" ανάπτυξης της ανθρωπότητας. Ορισμένα οικονομικά γεγονότα, που παρατηρούμε, αφορούν τη φάση αυτή και μάλιστα οι νόμοι, που μπορούμε να εξαγάγουμε από αυτά, δεν είναι εφαρμόσιμοι σε καμιά άλλη φάση. Δεδομένου ότι ο πραγματικός σκοπός του σοσιαλισμού είναι ακριβώς να ξεπεράσει τη "ληστρική φάση" στην ανάπτυξη της ανθρωπότητας και να προχωρήσει προς τα εμπρός, η οικονομική επιστήμη στη σημερινή κατάστασή της μπορεί να ρίξει μόνο ένα πολύ ασήμαντο φως στη σοσιαλιστική κοινωνία του μέλλοντος.

Δεύτερο, ο σκοπός του σοσιαλισμού είναι κοινωνικοηθικός. Η επιστήμη δεν μπορεί να δημιουργεί σκοπούς και είναι ακόμη λιγότερο ικανή να τους εμφυσήσει στους ανθρώπους. Το μέγιστο που μπορεί να κάνει η επιστήμη είναι να προσφέρει τα μέσα για την επίτευξη ορισμένων σκοπών. Αλλά αυτοί καθαυτοί οι σκοποί επιτυγχάνονται από προσωπικότητες με υψηλά ηθικά ιδανικά και, αν οι σκοποί αυτοί δεν είναι θνησιγενείς αλλά βιώσιμοι και ισχυροί, τους υποστηρίζουν και τους αναπτύσσουν πολλοί άνθρωποι, που καθορίζουν εν μέρει υποσυνείδητα την αργή εξέλιξη της κοινωνίας.

Λόγω των αιτιών αυτών οφείλουμε να είμαστε προσεκτικοί και να μην υπερεκτιμούμε την επιστήμη και τις επιστημονικές μεθόδους, όταν η υπόθεση αφορά ανθρώπινα προβλήματα. Δεν πρέπει επίσης να σκεφτόμαστε ότι μόνο οι ειδικοί έχουν το δικαίωμα να διατυπώνουν τη γνώμη τους για τα ζητήματα οργάνωσης της κοινωνίας.

Τελευταία ακούγονται πάρα πολλές φωνές ότι η ανθρώπινη κοινωνία περνάει κρίση, ότι η σταθερότητά της έχει κλονιστεί σοβαρά. Η κατάσταση αυτή χαρακτηρίζεται από το γεγονός ότι τα άτομα αδιαφορούν ή ακόμα και εχθρεύονται τις μικρές ή μεγάλες ομάδες όπου ανήκουν. Για να δείξω τι εννοώ, επιτρέψτε να επικαλεστώ την προσωπική μου πείρα. Πρόσφατα, συζητώντας με έναν έξυπνο και αξιόπιστο άνθρωπο για την απειλή πολέμου που, κατά τη γνώμη μου, θα αποτελούσε σοβαρό κίνδυνο για την ίδια την ύπαρξη της ανθρωπότητας, διαπίστωσα ότι μόνο μια υπερεθνική οργάνωση μπορεί να μας προφυλάξει από τον κίνδυνο αυτό. Σχετικά με αυτό ο συνομιλητής μου, μου είπε πολύ ήρεμα και ψυχρά: "Μα γιατί φοβόσαστε τόσο την εξαφάνιση της ανθρώπινης φυλής;"

Είμαι βέβαιος ότι μόλις έναν αιώνα πριν κανείς δε θα έκανε παρόμοια παρατήρηση με τόση ευκολία. Πρόκειται για δήλωση ανθρώπου που μάταια προσπαθούσε να βρει ισορροπία μέσα του και έχασε πρακτικά την ελπίδα για επιτυχία. Ποια όμως είναι η αιτία; Υπάρχει διέξοδος;

Ο άνθρωπος είναι ταυτόχρονα προσωπικότητα και κοινωνικό ον. Ως προσωπικότητα προσπαθεί να προστατεύσει τη δική του ύπαρξη και την ύπαρξη των οικείων του, να ικανοποιήσει τις προσωπικές του επιθυμίες και να αναπτύξει τις ικανότητές του. Σαν κοινωνικό ον επιδιώκει να κερδίσει την αναγνώριση και την αγάπη των άλλων ανθρώπων, να συμμεριστεί τις χαρές τους, να τους παρηγορήσει στη λύπη, να καλυτερέψει τους όρους ζωής τους. Μόνο η ύπαρξη αυτών των διαφόρων, συχνά αντιφατικών επιδιώξεων καθορίζει τον ιδιαίτερο χαρακτήρα του ανθρώπου και από τους ιδιόμορφους συνδυασμούς τους εξαρτάται ο βαθμός που το άτομο μπορεί να πετύχει την εσωτερική ισορροπία και να συμβάλει στην ευημερία της κοινωνίας. Είναι εντελώς δυνατό η σχετική δύναμη των δυο αυτών επιδιώξεων να είναι βασικά προσδιορισμένη από την κληρονομικότητα. Αλλά η προσωπικότητα διαμορφώνεται οριστικά στο περιβάλλον, όπου ο άνθρωπος βρίσκεται στη διαδικασία της ανάπτυξής του, από τη διάρθρωση της κοινωνίας όπου μεγαλώνει, από τις παραδόσεις της κοινωνίας αυτής, από το πώς εκτιμά τους διάφορους τύπους συμπεριφοράς. Η αφηρημένη έννοια "κοινωνία" σημαίνει για το ατομικό ανθρώπινο ον το σύνολο των άμεσων και έμμεσων αμοιβαίων σχέσεων με τους σύγχρονούς του και με όλες τις προηγούμενες γενεές. Το άτομο είναι σε θέση να σκέπτεται, να νοιώθει, να

προσπαθεί να εργαστεί αυτοτελώς, αλλά εξαρτάται τόσο πολύ από την κοινωνία στη φυσική, διανοητική και συναισθηματική ύπαρξή του, που είναι αδύνατο να σκέπτεται γι' αυτήν ή να την κατανοεί εκτός των πλαισίων της κοινωνίας. Η "κοινωνία" αυτή εξασφαλίζει στον άνθρωπο τροφή, ενδυμασία, κατοικία, εργαλεία εργασίας, τον προικίζει με γλώσσα, με τις μορφές και το βασικό περιεχόμενο των σκέψεων. Η ζωή του είναι δυνατή χάρη στην εργασία και στα επιτεύγματα πολλών εκατομμυρίων ανθρώπων στο παρελθόν και στο παρόν, όλων εκείνων που κρύβονται πίσω από τη μικρή λέξη "κοινωνία" ...

Ο άνθρωπος κατά τη γέννησή του χάρη στην κληρονομικότητα αποκτά βιολογική σύσταση, που πρέπει να τη θεωρούμε καθορισμένη και αμετάβλητη, η οποία περιλαμβάνει φυσικές επιδιώξεις που είναι χαρακτηριστικές για τα ανθρώπινα όντα. (Όπως αναφέραμε παραπάνω, η βιολογική φύση του ανθρώπου δεν μπορεί να αλλάξει για πρακτικούς λόγους). Εκτός από αυτό, στη διάρκεια της ζωής του αποκτά πολιτιστική ψυχοσύνθεση, που την παίρνει από την κοινωνία μέσω της επικοινωνίας και με πολλά άλλα είδη επίδρασης... Η κοινωνική συμπεριφορά των ανθρώπινων υπάρξεων μπορεί να διαφέρει πολύ ανάλογα με τα επικρατούντα πολιτιστικά πρότυπα και τύπους οργάνωσης που κυριαρχούν στην κοινωνία. Σε αυτό ακριβώς βασίζουν τις ελπίδες όσοι επιδιώκουν να καλυτερέψουν την τύχη του ανθρώπου: οι άνθρωποι δεν είναι καταδικασμένοι λόγω της βιολογικής τους ψυχοσύνθεσης να αλληλοεξοντώνονται ή να παραδίδονται στο έλεος της σκληρής και αναπόφευκτης μοίρας.

Αν αναρωτηθούμε πώς πρέπει να αλλάξουμε τη διάρθρωση της κοινωνίας και του πολιτισμού της για να γίνει πιο ευνοϊκή η ανθρώπινη ζωή, πρέπει να θυμούμαστε ότι πάντα υπάρχουν ορισμένες συνθήκες που δεν μπορούμε να τις αλλάξουμε. Πολύ περισσότερο, οι τεχνολογικές και δημογραφικές διαδικασίες μερικών τελευταίων αιώνων δημιούργησαν συνθήκες που είναι επίσης αμετάβλητες. Στις περιοχές με μόνιμο και πυκνό πληθυσμό η παραγωγή των αναγκαίων για τη ζωή αγαθών προϋποθέτει υποχρεωτικά τον καταμερισμό της εργασίας και μια μεγάλη συγκέντρωση παραγωγικού μηχανισμού. Η εποχή που τα άτομα ή συγκριτικά μικρές ομάδες μπορούσαν να έχουν πλήρη επάρκεια, η οποία όταν κοιτάμε στα περασμένα μας φαίνεται τόσο ειδυλλιακή, έφυγε μια για πάντα. Θα είναι απλώς μια μικρή υπερβολή αν πούμε ότι από την άποψη της παραγωγής και κατανάλωσης η ανθρωπότητα αποτελεί σήμερα κιόλας μια παγκόσμια κοινότητα.

Τώρα μπορώ να προσδιορίσω σύντομα την ουσία της σημερινής κρίσης. Πρόκειται για τη στάση του ατόμου απέναντι στην κοινωνία. Το άτομο συνειδητοποιεί σε μεγαλύτερο βαθμό παρά ποτέ άλλοτε την εξάρτησή του από την κοινωνία. Όμως δεν εκλαμβάνει την εξάρτηση αυτή ως θετικό φαινόμενο, ως οργανική σχέση, ως προστατευτική δύναμη, αλλά μάλλον ως απειλή κατά των φυσικών του δικαιωμάτων ή ακόμα και κατά της οικονομικής του ύπαρξης. Πολύ περισσότερο, η θέση του στην κοινωνία είναι τέτοια που οι εγωιστικές επιδιώξεις του αυξάνουν συνεχώς, ενώ οι κοινωνικές, πιο αδύνατες από τη φύση τους επιδιώξεις του, όλο και πιο πολύ καταρρέουν. Όλοι οι άνθρωποι ανεξάρτητα από τη θέση τους στην κοινωνία υποφέρουν από τη διαδικασία αυτή. Αιχμάλωτοι του εγωισμού τους, χωρίς οι ίδιοι να το αντιλαμβάνονται, νοιώθουν ανυπεράσπιστοι, μοναχικοί, στερημένοι από την ικανότητα, με αφέλεια, απλά και απερισκεπτα να χαίρονται τη ζωή. Ο άνθρωπος μπορεί να βρει νόημα στη ζωή - που είναι τόσο σύντομη και γεμάτη κινδύνους - μόνο αφιερώνοντας τον εαυτό του στην κοινωνία.

Η οικονομική αναρχία της καπιταλιστικής κοινωνίας, όπως υπάρχει σήμερα, είναι κατά τη γνώμη μου η πραγματική πηγή του κακού. Βλέπουμε μια τεράστια μάζα παραγωγών που πασχίζουν ακατάπαυστα να αφαιρέσουν ο ένας από τον άλλο τους καρπούς της συλλογικής εργασίας τους - όχι με τη βία, αλλά σύμφωνα με τους νόμιμα καθιερωμένους κανόνες. Από την άποψη αυτή είναι σημαντικό ότι τα μέσα παραγωγής, δηλαδή όλες οι παραγωγικές δυνάμεις, απαραίτητα για την παραγωγή καταναλωτικών εμπορευμάτων, καθώς και οι ολοένα νέες επενδύσεις μπορούν να είναι νόμιμα και κατά το μεγαλύτερο μέρος αποτελούν ατομική ιδιοκτησία ξεχωριστών προσώπων.

Για απλοποίηση θα αποκαλώ στη συνέχεια "εργάτες" όσους δεν ανήκουν στους ιδιοκτήτες μέσων παραγωγής, αν και αυτό δεν αντιστοιχεί πλήρως στη συνηθισμένη χρήση του όρου αυτού. Ο ιδιοκτήτης μέσων παραγωγής είναι σε θέση να αποκτά εργατική δύναμη. Χρησιμοποιώντας τα μέσα παραγωγής, ο εργάτης παράγει νέα εμπορεύματα που γίνονται ιδιοκτησία του καπιταλιστή. Εδώ έχει ακριβώς σημασία η συσχέτιση της πραγματικής αξίας αυτού που ο εργάτης παράγει και εκείνου που του πληρώνουν. Όσο καιρό η σύμβαση εργασίας είναι "ελεύθερη", αυτό που παίρνει ο εργάτης δεν καθορίζεται από την πραγματική αξία των παραγόμενων από αυτόν εμπορευμάτων, αλλά από τις ελάχιστες ανάγκες του και την προσφορά και ζήτηση εργατικής δύναμης από τους καπιταλιστές. Έχει σημασία να καταλάβουμε ότι ακόμη και στη θεωρία η αμοιβή του εργάτη δεν καθορίζεται από την αξία αυτού που έχει παράγει.

Βρισκόμαστε μπροστά στην τάση του ιδιωτικού κεφαλαίου προς την όλο και μεγαλύτερη συγκέντρωση. Εν μέρει λόγω του ανταγωνισμού των καπιταλιστών, εν μέρει γιατί η ανάπτυξη της τεχνολογίας και ο αυξανόμενος καταμερισμός της εργασίας ενθαρρύνουν το σχηματισμό μεγαλύτερων παραγωγικών μονάδων σε βάρος των μικρών. Αποτέλεσμα της ανάπτυξης αυτής είναι η ολιγαρχία του ιδιωτικού κεφαλαίου, η κολοσσιαία εξουσία του οποίου δεν μπορεί να ελέγχεται αποτελεσματικά ακόμη και σε μια δημοκρατική κοινωνία. Αυτό συμβαίνει, γιατί τα μέλη των νομοθετικών οργάνων εκλέγονται από τα πολιτικά κόμματα, τα οποία χρηματοδοτούνται και επηρεάζονται βασικά από τους ιδιώτες επιχειρηματίες, που επιδιώκουν για πρακτικούς σκοπούς να απομακρύνουν το εκλογικό σώμα από τους νομοθέτες. Σαν αποτέλεσμα οι αντιπρόσωποι του λαού δεν υπερασπίζονται αποτελεσματικά τα συμφέροντα των μη προνομιούχων ομάδων του πληθυσμού. Πολύ περισσότερο, στις υπάρχουσες συνθήκες οι ιδιώτες επιχειρηματίες ελέγχουν αναπόφευκτα τις κύριες πηγές πληροφόρησης (τύπο, ραδιόφωνο, εκπαίδευση). Για το λόγο αυτό, ο απλός πολίτης είναι πολύ δύσκολο και στις περισσότερες περιπτώσεις απλώς αδύνατο να καταλήξει σε αντικειμενικά συμπεράσματα και να ασκεί με εξυπνάδα τα πολιτικά του δικαιώματα.

Η κατάσταση που επικρατεί στην οικονομία, βασιζόμενη στην καπιταλιστική ατομική ιδιοκτησία, χαρακτηρίζεται επομένως από δυο κύριες αρχές: πρώτο, τα μέσα παραγωγής (κεφάλαιο), αποτελούν ατομική ιδιοκτησία και οι ιδιοκτήτες τα διαχειρίζονται κατά την κρίση τους. Δεύτερο, η σύμβαση εργασίας είναι ελεύθερη. Φυσικά από την άποψη αυτή δεν υπάρχει καθαρή καπιταλιστική κοινωνία.

Πρέπει ιδιαίτερα να σημειώσουμε ότι οι εργάτες, χάρη στη μακροχρόνια και έντονη πολιτική πάλη σημείωσαν επιτυχίες εξασφαλίζοντας σε ορισμένες κατηγορίες εργατών "βελτιωμένη" μορφή ελεύθερης σύμβασης εργασίας. Αλλά η σημερινή οικονομία στο σύνολό της διαφέρει κατά πολύ από τον "καθαρό" καπιταλισμό.

Η παραγωγή πραγματοποιείται για χάρη του κέρδους και όχι για το όφελος, αλλά δεν υπάρχει εγγύηση ότι όλοι, όσοι θέλουν και μπορούν να εργαστούν, θα μπορέσουν σίγουρα να βρουν δουλειά. Σχεδόν πάντα υπάρχει στρατιά ανέργων. Ο εργάτης φοβάται συνεχώς να μη χάσει τη δουλειά του. Επειδή οι άνεργοι και οι χαμηλόμισθοι εργάτες δεν αποτελούν προσοδοφόρα αγορά, η παραγωγή καταναλωτικών εμπορευμάτων είναι περιορισμένη με αποτέλεσμα να υπάρχουν σοβαρές δυσκολίες. Η τεχνική πρόοδος οδηγεί συχνά στην αύξηση της ανεργίας και όχι στην ελάφρυνση από τα βάρη της εργασίας. Ο προσανατολισμός στο κέρδος σε συνδυασμό με τον ανταγωνισμό των καπιταλιστών είναι η αιτία της αστάθειας στη συσσώρευση και τη χρησιμοποίηση του κεφαλαίου, πράγμα που οδηγεί σε όλο και πιο σοβαρές καταστάσεις ύφεσης. Ο απεριόριστος ανταγωνισμός οδηγεί σε όλο και μεγαλύτερη σπατάλη εργασίας και έτσι παραμορφώνει την κοινωνική συνείδηση των ανθρώπων, όπως ανέφερα πιο πάνω.

Θεωρώ την παραμόρφωση αυτή των προσωπικοτήτων το μεγαλύτερο κακό του καπιταλισμού. Ολόκληρο το εκπαιδευτικό σύστημα πάσχει από αυτό το κακό. Το υπέρμετρο αίσημα του ανταγωνισμού εμφυτεύεται στους φοιτητές, που τους μαθαίνουν να θέτουν υπεράνω την επιτυχία, ως προετοιμασία για τη μελλοντική καριέρα.

Είμαι πεισμένος ότι μόνο ένας δρόμος υπάρχει για να μπει τέλος σε όλο αυτό το κακό, δηλαδή τη δημιουργία της σοσιαλιστικής οικονομίας με το αντίστοιχο σε αυτή σύστημα παιδείας, προσανατολισμένης σε κοινωνικούς σκοπούς. Σε μια τέτοια οικονομία η κοινωνία κατέχει τα μέσα παραγωγής και τα διαχειρίζεται με βάση το σχεδιασμό. Η σχεδιασμένη οικονομία προσαρμόζει την παραγωγή στις ανάγκες της κοινωνίας, κατανέμει την εργασία στους ικανούς για εργασία και εγγυάται τα μέσα προς το ζειν για κάθε άνδρα, γυναίκα και παιδί. Αντί για την εξύμνηση της εξουσίας και της επιτυχίας, όπως γίνεται στη σημερινή μας κοινωνία, η παιδεία που συμπληρώνεται με την ανάπτυξη των εσωτερικών ικανοτήτων της προσωπικότητας, θα αποβλέπει στην ανάπτυξη σε αυτή της συναίσθησης της ευθύνης για τους άλλους ανθρώπους.

Ωστόσο, πρέπει να θυμούμαστε ότι η σχεδιασμένη οικονομία δε σημαίνει ακόμα σοσιαλισμός. Η σχεδιασμένη οικονομία αυτή καθαυτή μπορεί να συνοδεύεται από την πλήρη υποδούλωση της προσωπικότητας. Η επίτευξη του σοσιαλισμού απαιτεί την επίλυση ορισμένων εξαιρετικά δύσκολων κοινωνικοπολιτικών προβλημάτων. Πώς, λόγω χάρη, παίρνοντας υπόψη το βάθεμα της συγκέντρωσης της πολιτικής και οικονομικής εξουσίας θα αποτραπεί η μετατροπή της γραφειοκρατίας σε δύναμη που κατέχει την πλήρη εξουσία. Πώς θα προστατευτούν τα δικαιώματα του ατόμου και ταυτόχρονα να υπάρχει εγγύηση ενός δημοκρατικού αντίβαρου στην εξουσία της γραφειοκρατίας. Οι σκοποί και τα προβλήματα του σοσιαλισμού δεν είναι τόσο απλά και η σαφής κατανόησή τους έχει μέγιστη σημασία στο μεταβατικό μας αιώνα. Δεδομένου ότι στις σημερινές συνθήκες η ελεύθερη, ανεμπόδιστη συζήτηση των προβλημάτων αυτών βρίσκεται πρακτικά υπό απαγόρευση, νομίζω ότι η έκδοση του περιοδικού αυτού ("Μάνθλι Ριβιού") θα προσφέρει στην κοινωνία μεγάλη υπηρεσία.

(*) Το άρθρο του μεγάλου επιστήμονα και διανοητή Βλμπερτ Αϊνστάιν (1879-1955) δημοσιεύτηκε το 1949, κατά την ψυχροπολεμική περίοδο, στο 1ο τεύχος του αμερικανικού περιοδικού "Μάνθλι Ριβιού" κι ευρύτατο απόσπασμά του μας παρείχε το ελληνικό θεωρητικό περιοδικό "Κομμουνιστική Επιθεώρηση" (τεύχος 3/1994). Παρ' όλες τις κριτικές παρατηρήσεις που μπορεί να προκαλέσει σε κάθε μαρξιστή-λενινιστή το άρθρο, ο Αϊνστάιν με τα δικά του μεθοδολογικά μέσα προσεγγίζει αλήθειες που και σήμερα συσκοτίζονται και διαστρεβλώνονται από τους όψιμους εκπροσώπους της αστικής ιδεολογίας στο όνομα "νέων" τάχα απόψεων για το ρόλο της επιστήμης και κατ' επέκταση της επιστημονικής ελίτ, για την "αφηρημένη έννοια της κοινωνίας", για δυνατότητες του ατόμου αποσπασμένες από τις κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες που το περιβάλλουν, για τις δυνατότητες του καπιταλισμού. Αξιοπρόσεχτες, παρά τις αντιρρήσεις και επιφυλάξεις στο συνολικό τρόπο της ανάλυσης, είναι κι ορισμένες ιδέες που αναδεικνύονται από έναν μη μαρξιστή σχετικά με τις δυσκολίες και τα προβλήματα στην ανάπτυξη του σοσιαλισμού "στο μεταβατικό αιώνα". Δικαιούται να διατυπώσει τις απόψεις του για το σοσιαλισμό, ένας επιστήμονας που δεν είναι ειδικός ούτε στον οικονομικό, ούτε στον κοινωνικό τομέα; Απαντούμε ανεπιφύλαχτα ναι.